

מדינת היהודים כמדינה ארית: מיכאל זלצר, המזרחים ו"הגלות השלישית" – קריאה מחודשת

צבי בן-דור

המחלקה להיסטוריה, אוניברסיטת ניו-יורק

מיכאל זלצר, יהודי גאה, נולד בהודו ב-1943 להורים ממרכז אירופה. הוא גדל בפקיסטאן ולמד באוקספורד שבאנגליה, שם התבלט כמנהיג ציוני. בסוף שנות החמישים הגיע לישראל כעיתונאי צעיר, ולאחר כעשור היגר לארצות הברית ושם היה לאינטלקטואל שולי, אך פורה ורחב-אופקים. מסוף שנות השישים ועד סוף שנות השבעים חיבר וערך זלצר שישה ספרים ופרסם עשרות מאמרים. ספרו הראשון, העומד במרכזה של מסה זו, ראה אור ב-1967 ונקרא האריזציה של המדינה היהודית (Selzer 1967). מאז פרסם זלצר ספרים שעסקו בציונות מנקודת מבטם של יהודים אנטי-ציונים,¹ בהיסטוריה של היהודים, באנטישמיות באמריקה ובנאציזם. ספרו האחרון עסק בקשר בין אלימות, טרור ופאנאק בשנות השבעים (Selzer 1979). היום זלצר מככב, שלא בטובתו, בעיקר כהערת שוליים באתרי אינטרנט אנטישמיים מן הסוג ה"למדני", שאוהבים לצטט כותבים יהודים אנטי-ציונים שדבריהם הוצאו מהקשרם.

האריזציה של המדינה היהודית היא כותרת מזעזעת. אמנם, אנו מכירים את המושג "יודו-נאצים", גם המושג "אשכנזאים" נשמע מפעם לפעם, ויהודים משמאל ומימין עדיין נוהגים להשוות אלו את אלו לנאצים – אולם המושג "ארי" פורץ את גבולות השיח, שכן הוא מתייחס לגזע ולא לאידיאולוגיה. זוהי הבחנה חשובה, גם משום שזלצר עצמו אינו מגדיר את ישראל כמדינה נאצית. יתר על כן, כותרת זו פורצת את גבולות

¹ Selzer 1970a; Selzer 1970b; Miale and Selzer 1975. זלצר ערך גם סדרת ספרים שעסקה בהיסטוריה תיעודית של הגזענות באמריקה. ספרו בסדרה נקרא *Kike! Anti-Semitism in America* (Selzer 1972). ספרים אחרים בסדרה נקראו: *צ'ינק!* (על הגזענות האנטי-סינית), *וופ!* (על הגזענות האנטי-איטלקית) ו*מיק!* (על הגזענות האנטי-אירית). למקרא כותרי הסדרה מתעוררת המחשבה שלולא המילה "ניגר", על שתי הברותיה, אפשר היה לכתוב מאמר על נטיית של הגזענות באמריקה להיות חד-ברתית. ראו גם Selzer 1979.

השיח לא רק מבחינת המרחב המילולי, אלא גם מבחינת ממד הזמן, ובכך עיקר חשיבותה. ספרו של זלצר ראה אור בספטמבר 1967, אבל נכתב לפני המלחמה. ייחוס מושגים הלקוחים מעולם השואה לישראל החל רווח יותר לאחר הכיבוש, ונדיר להיתקל בו, ודאי בקרב יהודים, לפני יוני 1967. ברור, אם כן, שהמחבר ביקש לזעזע את הקוראים הציונים באמריקה.² השאלה היא מה זעזע עוד קודם לכן את הציוני שבזלצר.

בשנותיו בישראל עבד העיתונאי הצעיר זלצר כ"קצין הקישור" (כך הוא מכנה את עצמו) של ועד העדה הספרדית בירושלים ושימש עורך של *Israel's Oriental Problem*, ירחון נשכח בשפה האנגלית שפרסם הוועד. זלצר, שידע עברית היטב, פרסם מאמרים גם בעיתונים במערכה וקול ספרד. עיקר עבודתו כקצין קישור היתה לסייע לוועד העדה הספרדית "בניסיונותיו להביא לידיעת הציבור עובדות על החיים האתניים בישראל" (Selzer 1967). ברשימת התודות הקצרה המופיעה בפתח הספר הוא מציין כמה מן העיתונאים מחו"ל שעמם עמד בקשר: רוברט מוסקין מ-*Look*, אריק רולו מ-*Le Monde*, ריצ'רד צ'סנוף מ-*Newsweek* וטרנס פריטטי מ-*Guardian*. זלצר ראה מקרוב את המעברות, את השכונות ואת היווצרותה של חברה מחולקת למעמדות על בסיס אתני. הוא צפה במאורעות ואדי סליב והכיר מקרוב את הדיכוי הפוליטי של המזרחים שבא אחריהם. מעבודתו בוועד למד זלצר להבין היטב את ההבדלים בין המושגים "ספרדי", "יהודי-ערבי" ו"מזרחי", והוא עושה בהם שימוש מושכל לכל אורך ספרו.

זלצר אינו מגדיר בספרו למה הוא מתכוון במושג אריזציה. לכן, עלינו לפנות אל התקדים ההיסטורי. הנאצים השתמשו במושג בשני הקשרים עיקריים: בראשון, היתה משמעותו "ניקוי" של מרחב מסוים או של מקצוע כלשהו מיהודים והפיכתם לאריים; בשני, אריזציה היתה החרמתו של רכוש יהודי והפקדתו בידיים אריות. אריזציה היא אפוא מושג דו-משמעי, המסמל גם את דחיקתו של היהודי וגם את הפיכתו של דבר יהודי (רכוש/מרחב) לארי. זלצר משתמש במושג בשני המובנים הללו. בחלקו הראשון של הספר, זלצר מנתח את המחשבה הציונית מימי הרצל ועד לאחר הקמת המדינה, וטוען כי ביסוד המחשבה הציונית ניצבות "אוריינטליזציה" ו"אסייתיזציה" של יהודי אירופה בכלל ושל

² כאשר ראה הספר אור, הגדירו יהודים-אמריקנים את כותרתו "מזעזעת", ודומה כי רק האופוריה בעקבות מלחמת 1967 מנעה שערורייה גדולה יותר. כאשר יצאו לאור שני ספריו של זלצר ב-1970 (Selzer 1970a; 1970b), כתב הלל הלקין (Halkin 1971) במאמר ב-*Commentary*: "זלצר המדהים עשה זאת שוב".

יהודי מזרח אירופה בפרט בידי הגויים. אורינטליזציה זו, טוען זלצר, היא שהביאה את אנשי ההשכלה ואת הציונים שבאו אחריהם לבחול במזרחיותם היהודית ולחפוץ בזהות חדשה, (מערכב-אירופית. רעיון זה מוכר היום למדי, ולכן לא ארחיב עליו. לאחר ניתוח מדוקדק של היבט זה של המחשבה הציונית, זלצר עובר לתאר את ישראל. בסוף חלקו הראשון של הספר הוא מסכם את דבריו במילים הבאות:

היהודי הרדוד, המנוון והמתרפס של השטטל האירופי, עם זקנו הארוך וקפטנו השמנוני, הפייגין והשיילוק, הפך בישראל לטיפוס חדש – חלוצי והרפתקני, בלונדי, בנוי לתלפיות ונועז, שבאופן טיפוסי מבלה את ימיו בחרישת השדות בטרקטור מודרני, ואת לילותיו סביב המדורה כשהוא מתנה אהבים עם נערות יפהפיות שיכולות היו לצאת היישר מתוך "ולהלה" של וגנר עצמו. ישראל, כך לפחות זה נראה, הצליחה להשיג את הבלתי אפשרי. היא הפכה את היהודי לארי; היא הפכה את האסייתי הקדמון מהשטטל למודרני.³

הנה צדה ה"יפה" של האריזציה. היהודי נדחק והגוף היהודי הפך לארי. עד כאן התנהל הכל כשורה, אלא שבנקודה זו, כך זלצר מסביר, החלו הבעיות. הארים החדשים נתקלו ברוחות מן העבר. היו אלו המזרחים, שבעצם הגיעם לישראל חטאו בשני חטאים: ראשית, הם איימו "למַזְרֵחַ" את המדינה, ושנית, הם הזכירו לישראלים את עברם היהודי, המזרחי והאסייתי. כדי להבין כיצד התמודדו הישראלים עם הבעיה הפתאומית הזו, ממשיך זלצר, "עלינו לבחון את מה שמוכר כיום בישראל בתור המצב ה'עדותי' וה'אתני'".⁴

בפתח חלקו השני של הספר מובא ציטוט מספרו של קלמן כצנלסון (1964), המהפכה האשכנזית: "אין, לא היה ולא יהיה שוויון לספרדו-מזרחים בישראל". זהו, בעבור זלצר, קצה הקרחון של הגזענות האשכנזית הישראלית כלפי המזרחים. מכאן ואילך הוא תוקף את הרומנטיזציה של "קיבוץ הגלויות", ומתעקש לכנות את המזרחים "המהגרים המזרחים". הוא מתאר את הגזענות של הממסד כלפי המזרחים ואת הרחקתם השיטתית ממוקדי הכוח הפוליטיים, הכלכליים והתרבותיים במדינת היהודים, תוך שהוא מגבה את טיעונו בציטוטים ובנתונים הלקוחים

³ Selzer 1967, 49, ההדגשה שלי. במקור נכתב: "aryanized the Jew; it had modernized the shtetl's antediluvian". כעבור שורות ספורות זלצר כותב על ה-"de-Judaization of the Jew".

⁴ שם, 50. זלצר משתמש במושג communal בהקשר העדתי, ולכן כך תרגמתי.

מהעיתונות הישראלית וממחקרים סטטיסטיים. זלצר מסביר לקוראיו שכצנלסון, יחד עם גזענים אשכנזים אחרים המוכרים פחות, שאותם הוא מצטט, אינם מייצגים את כלל האוכלוסייה. הוא מראה שהישראלים נוהגים לגנות גילויים בוטים מדי של גזענות כלפי המזרחים (בדיוק כמו בימינו), אבל בו בזמן הם מקבלים את אי-השוויון הגזעני במדינה. זלצר מרבה באנקדוטות; הוא מתאר למשל את הקהילה האנגלו-סכסית בשכונת בית הכרם בירושלים, שעמה נמנים יהודים מזרח אירופים דוברי אנגלית, הדוחים יהודי דובר אנגלית כיוון שהוא שחור. הוא מצביע על גזענותו של אשכנזי נוסף, ראש הממשלה דוד בן-גוריון, ונדהם כיצד יכול "בן השטטל הזה... להכריז בכנסת ב-1960 שהיהודים המזרחים באים מחברה מפגרת, מושחתת, חסרת חינוך, כבוד עצמי ועצמאות... בשעה שהוא עצמו לא למד בקיימברידג', בהרווארד או בסורבון, אלא באוניברסיטה העות'מאנית בקונסטנטינופול" (Selzer 1967, 65). הוא ממשיך ומצטט את בן-גוריון, שקבע כי על המזרחים "לרכוש את המאפיינים האינטלקטואליים והמוסריים העליונים של מייסדי המדינה" ("כך!", מזדעק זלצר). באותו נאום, מוסיף זלצר, אמר בן-גוריון שהוא אינו אופטימי באשר ליכולתם של המזרחים להשיג יעד זה (שם).

זלצר שואל שאלה פשוטה: "מה מונע מהיהודי האירופי להעניק ליהודי המזרחי אותו הכבוד ואותה הזכות לכבוד עצמי שהוא עצמו בא למצוא בישראל?". כאן מתגלה צדה השני, החמור יותר, של האריזציה. היהודי המזרחי נדחק ומורחק:

היהודי האירופי דוחה את אחיו המזרחי... האוסטיוודן הפכו לארים-מערבים, והמזרחים הם עתה האוסטיוודן החדשים... בזחיות הדעת, מי שהיו [אוסטיוודן] משמיצים את המזרחים האמיתיים באותן המילים [שבהן התייחסו אליהם] — "אסייתים פראים". מתוך שחצנות הם מבכים על ה"נחשלות" המזרחית ומתהדרים בהצהרות על הצורך הדחוף להביא "אותם" ל"רמה שלנו" (שם, 86).

זלצר לועג לכל אותם רומנטיקנים, דוגמת הנשיא יצחק בן-צבי, שמתרפקים על האקזוטיקה המזרחית. הוא משתלח באותם מזרחים המשילים מעליהם את המזרחיות בתקווה להתקבל בחברה הישראלית. בדבריו משולבות הבחנות חדות, אם כי ספורות, בנוגע לפלסטינים — שבזמן כתיבת הספר, בשלהי תקופת הממשל הצבאי, היו עדיין נעלמים מן העין — ובנוגע לשנאת החרדים. לא אוכל להרחיב כאן בנקודות אלו, אולם חשוב להתעכב על עמודי הסיום של הספר:

בהיותם ערבים (מבחינה תרבותית), המזרחים חולקים את שאט הנפש הערבי מהקולוניאליזם המערבי. אם יהודי מזרחי מזכיר בציניות שהוא מקנא בערבים על כך ששחררו את עצמם מהקולוניאליזם הפוליטי המערבי [הימים ימי נאצר], זוהי רק דרכו להדגיש שהוא [המזרחי] מקווה להשראה מן העולם הערבי (שם, 96).

לדבריו, המזרחים עתידים להיות רוב בישראל, 75% מקרב היהודים ב־1975, אולם הם יוסיפו להיות מודרים ממוקדי הכוח. הוא שואל: כיצד תיפתרנה הבעיות הללו? ... כל מי שמכיר את חיי המזרחים מקרוב אינו יכול שלא להביא בחשבון את האפשרות של התפוצצות פנימית רבת־עוצמה... כבר ראינו גילויים של אלימות בין יהודי להודי... יתר על כן, ישנם יהודים מזרחים רבים המדברים על הקמת תנועות מחתרתיות שישתמשו בטקטיקות טרוריסטיות כדי להשיג את מטרתם [גישה אל מוקדי הכוח] (שם, 118, ההדגשות שלי).

זלצר מציע למְזַרְח את ישראל ולהעניק למזרחים גישה אל מוקדי הכוח במדינה, אבל הוא מסופק אם האשכנזים יסכימו לכך. מעבר לכך, הצעתו ליהודי אמריקה מרתקת ממש: כיוון שתהליך "הריסת היצירתיות של הנפש היהודית" בישראל עתיד להימשך, על יהודי אמריקה להתנער מישראל ולצאת ל"גלות שלישית". אלא שהפעם, הסיבה לגלות היא האריזציה של הישות הפוליטית היהודית, ולא כיבושה בידי בבלים או רומאים. על יהודי אמריקה לפתח תודעה גלותית חדשה, שבמרכזה תעמוד לא הארץ בחורבנה, אלא הארץ בגלגולה הארי. במילים אחרות, שחרור הארץ בידי הציונים אינו מבטל את הגלות, אלא להפך; תודעה גלותית חדשה צריכה לצמוח מתוך דיכוי היהודים במדינת היהודים. בעוד שבבעבר, חורבן הבית הוא שהוליד את הגלות, דווקא הקמת הבית השלישי היא המולידה את הגלות השלישית. רק תודעת גלות כזו, זלצר קובע, תשמר את "המורשת היהודית היקרה".

ממבט של ימינו, מובן שדברים רבים בספר האריזציה של המדינה היהודית נראים מעט מגוחכים. קשה גם שלא להרהר באירוניה ההיסטורית שהכיבוש, ההגירות מרוסיה והתחרדותה של הפוליטיקה המזרחית יוצקים על הספר. עם זאת, התפעלות מתעוררת נוכח התובנות החדות, שנכתבו לפני מלחמת 1967, יותר מעשור לפני אוריינטליזם של אדוארד סעיד, וכמעט ארבע שנים לפני התקוממות הפנתרים השחורים. זאת ועוד, יסודותיה של האנטי־ציונות של זלצר אינם רק מפרשים את ההיסטוריה

של ישראל, אלא הם נגזרים מתפיסתו את ההיסטוריה שלה. יסודות אלו, המבוססים בעיקר על שאלת המזרחים, מטרימים את האנטי-ציונות המזרחית שהחלה להתנסח בעקבות תנועת הפנתרים השחורים. גם תפיסת הגלות של זלצר היא מהפכנית. מתוך התבוננות בניסיון ההיסטורי של הפרקטיקה של שלילת הגלות, יחד עם דחיקת המזרחים במדינת ישראל, זלצר מציע לראות דווקא ב"ראשית הגאולה" ובריבונות היהודית בישראל מקום שממנו צומחת תודעת הגלות. בכך הוא מטרים גישות שהבשילו עשרים שנה ויותר אחריו.

מעל הכל, לפנינו הערכה חודרת של "המצב האתני" או של "המצב העדתי" בישראל לפני הכיבוש. המקום המיוחד של מיכאל זלצר — יהודי אשכנזי יליד הודו, שחווה את התפרקותה העקובה מדם של הודו עם תום הקולוניאליזם הבריטי, חי בישראל והיגר לאמריקה, והתוודע מקרוב לאחד הצמתים המעניינים של החיכוך בין מדינת ישראל למזרחים — אפשר לו לפתח פרספקטיבה נדירה על המזרחים. זלצר מספק לנו עדות בעלת ערך רב, לא פחות מקולות המגיעים אלינו מן העבר המזרחי ההולך ונקרש.

ביבליוגרפיה

- כצנלסון, קלמן, 1964. המהפכה האשכנזית, אנך, תל-אביב.
- Halkin, Hillel, 1971. "'Normalizing' the Jews: *The Wineskin and the Wizard: The Problem of Jewish Power in the Context of East European Jewish History*, by Michael Selzer; and *Zionism Reconsidered: The Rejection of Jewish Normalcy*, ed. Michael Selzer," *Commentary*, January 1971.
- Miale, Florence, and Michael Selzer, 1975. *The Nuremberg Mind: The Psychology of Nazi Leaders*. New York: Quadrangle.
- Selzer, Michael, 1967. *The Aryanization of the Jewish State*. NY: Black Star.
- (ed.), 1970a. *Zionism Reconsidered: The Rejection of Jewish Normalcy*. London: Macmillan.
- , 1970b. *The Wineskin and the Wizard: The Problem of Jewish Power in the Context of Eastern European Jewish History*. London: Macmillan.
- , 1972. *Kike! Anti-Semitism in America*. New York: Meridian.
- , 1979. *Terrorist Chic: An Exploration of Violence in the Seventies*. New York: Hawthorn Books.